

Od uspjeha do izjave »viel falsch« o uraškom glagoljskom Novom zavjetu (1562/63)

Jembrih, Alojz

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2006, 32., 35 - 67**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:263633>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

OD USPJEHA DO IZJAVE »VIEL FALSCH« O URAŠKOM GLAGOLJSKOM *NOVOM ZAVJETU* (1562/63)

ALOJZ JEMBRIH

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

UDK 22 : 655.1/3
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 17. 2. 2006.
Prihvaćen: 19. 7. 2006.

Uvod

Kad je riječ o hrvatskome protestantskom tiskarstvu u 16. stoljeću, onda se u prvome redu misli na tiskaru koja je djelovala izvan Hrvatske u Urachu (Njemačka) što ju je 1561. utemeljio i najviše novčano podupirao barun Ivan Ungnad Weissenwolf od Soneka u Koruškoj (1493 – 1564), bivši zemaljski kapetan štajerske i hrvatsko-slavonske vojne granice (1543) u službi Ferdinanda I. (1503 – 1564). Naginjući reformaciji Ungnad se uputio u Njemačku u Würtemberg gdje ga je 1556. ugostio tamošnji vojvoda Kristofor (1515 – 1568), davši mu na raspolaganje dvorac Amandenhof u Urachu, bivši samostan reda »Braće zajedničkoga života«, a on je kasnije veći dio prostorija namijenio tiskarskoj djelatnosti i prevodilačkom pothvatu oko prijevoda *Biblije* na hrvatski jezik (Zimmermann, 1937). Na temelju opće prevodilačke djelatnosti u Urachu, usmjerene na prevođenje *Biblije*, tiskara je bila ispočetka poznata u Njemačkoj pod nazivom *Windische, Chrobatische und Cirulische Trukheray* – tako ju je nazivao i sam Ivan Ungnad (slovenska, hrvatska i ćirilčna tiskara) koju je novčano, s ostalim njemačkim knezovima, podupirao württemberški vojvoda Kristofor kao i kralj Maksimilijan II. (1564 – 1576). U 20. stoljeću spomenutu su tiskaru u Urachu njemački proučavatelji reformacije prozvali *Ungnadov biblijski zavod* (Ungnads uracher Bibelanstalt), neki čak i *južnoslavenski biblijski zavod*, a neki pak u bivšoj Jugoslaviji *jugoslavenska tiskara* (sic!) kojim su se nazivima

priklanjali i neki hrvatski povjesničari. Kao kuriozum navest ću jedan zapis što je svojedobno (1952) objelodanjen u časopisu *Hrvatsko kolo*, br. 5, str. 311, pod naslovom: *Kratak pregled hrvatskog štamparstva kroz vjekove*, autora Tomislava Jakića: »Posebno poglavlje čini štampanje hrvatskih odnosno slovenskih i srpskih protestantskih knjiga u Njemačkoj u XVI. stoljeću. Nakon što je nova evangelička nauka Martina Luthera prodrila i na slavenski Jug, osobito u Hrvatsku, Istru, osnovana je oko godine 1550. štamparija u gradu Tübingenu i u Urachu. Tamo su djelovali Primož Trubar, Petar Pavao Vergerije, Antun Dalmatina, Stjepan Konzul Istranin i drugi, te štampali na hrvatskom, slovenskom i srpskom različita protestantska djela (*Abbecedarium*, *Katekismus*, *Evandjelja*, *Novi Zavjet* (nema *Novog zavjeta* bez evandjelja!, m. nap.), *Postile* itd.). Kasnije su se još na tim jezicima štampale knjige i u Wittenbergu, Regensburgu, Nürnbergu i Ljubljani.« Ovako sročena informacija nije posve točna. Prvo, srpskim jezikom tada nije tiskana ni jedna knjiga u gradovima koji su navedeni. Drugo, štamparija o kojoj je riječ nije osnovana 1550. u Tübingenu i Urachu, kad se zna da je to bilo 1561. u Urachu. Treće, nisu knjige koje su navedene tiskane u Wittenbergu, Nürnbergu i Ljubljani. U Wittenbergu je tiskana slovenska *Biblija* Jurja Dalmatina 1584, a u Ljubljani samo slovenske knjige od 1575, a 1578. i Vramčeva *Kronika* na hrvatskokajkavskome jeziku. (Raisp, 2001: 28–40).

Danas, na početku 21. stoljeća ni najnoviji naziv koji susrećemo u knjiži: *Povijest Hrvata. Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, knj. 2 (2005, 97) ne odgovara realnosti. Naime, kad se nastoji prikazati djelatnost »skupine protestantskih pisaca«, onda se ističe da se: »Središte skupine nalazilo (...) u Urachu kod Tübingena, gdje je utemeljen znanstveno-izdavački zavod u kojemu su se bibliotekarskim (sic!) i prevodilačkim umijećem istaknuli Stjepan Konzul (1521. – 1568.?) i Antun Dalmatin (oko 1500. – 1579.).« Dakle, kad je riječ o spomenutoj tiskari u Urachu, onda to nije bio *znanstveni zavod* koji bi se, uz prevođenje, bavio *bibliotekarskim* umijećem! Takvu netočnost pisana *Povijest Hrvata* ne bi smjela dopustiti. Zbog toga treba reći sljedeće: Primož Trubar je u Urachu boravio svega godinu dana, od siječnja 1561. do 9. lipnja 1561. i od 20. rujna 1561. do kraja svibnja 1562. Inače je boravio na župi u Kemptenu i u Ljubljani kao evangelički superintendant (Hagemann, 1908: 76–77). Kad su se u Tübingenu početkom siječnja 1561. sastali teolozi kojima se priključio i Ivan Ungnad, a Konzul je bio spriječen zbog bolesti, zaključili su da bi s radom u tiskari trebalo nastaviti te je brigu oko tiskare preuzeo Ungnad jer je potporu imao od vojvode Kristofa i Maksimilijana II. Tako je u siječnju 1561. »bil ustanovljen

južnoslovanski biblijski zavod. Ungnad mu je postal lastnik in blagajnik, Trubar principal, Konzul prevajalec in korektor.« (Rupel, 1961/62: 55). Bilo je Slovenaca koji su pisali da je to bio »berühmte kroatische Bibelanstalt« (Ahn, 1908: 116).

S obzirom na tiskarsku produkciju spomenute tiskare u Urachu, bez pretjerivanja se može reći da je to bila najstarija hrvatska tiskara izvan Hrvatske u 16. stoljeću, koja je bila u funkciji od 1561. do 1565. U njoj je otisnuto više od 30 tisuća primjeraka knjiga, uz talijanski i slovenski, u tri- ma pismima: latinici, glagoljici i ćirilici; 14 hrvatskih knjiga na glagoljici, osam na ćirilici i šest knjiga na latinici (Bučar, 1910). Zasluga i briga za hrvatske tiskane knjige pripada Stipanu Konzulu i Antunu Dalmatinu koji su izdavački projekt ostvarivali sa suradnicima kao što su: Juraj Juručić iz Vinodola, Juraj Cvečić iz Pazina, Leonard Merčerić iz Cresa, Matija Živčić, Ivan Fabijanić, Frane Klej, Vinko Vernaković, Matija Pomazanić iz Istre i drugi koji su pomagali kod korektura hrvatskih knjiga tiskanih glagoljicom, ćirilicom i latinicom u Urachu.

Danas kad se u povijesti hrvatske kulture nastoji vrednovati svaki segment koji je njezin integralni dio, onda se iz takva vrednovanja nikako ne smije izlučiti tiskarsko i knjižno blago hrvatsko-uraške tiskare u 16. stoljeću, koje svoje mjesto ima u višestrukom području znanstvenoga interesa: 1. u povijesti reformacije kod Hrvata i u Europi; 2. u povijesti glagoljice; 3. u povijesti prijevoda *Biblije* na hrvatski jezik; 4. u povijesti hrvatskoga jezika; 5. u povijesti tiskarstva u Hrvatskoj i Europi; 6. u povijesti književnosti u današnjih gradišćanskih Hrvata (Austrija); 7. u povijesti hrvatske književnosti iz razdoblja reformacije. Uz spomenuto držim važnim reći da je na svakoj naslovnici hrvatske tiskane knjige u Urachu istaknuto da je ona stumačena *v hrvatskom jeziku* (in die Crobatischen Sprach verdolmetscht), bilo da je tiskana glagoljicom, ćirilicom ili latinicom. Glagoljica je u njemačkome dijelu naslova nazvana *crobatische Buchstaben*, odnosno kad Trubar govori o dva hrvatska pisma, glagoljici i ćirilici, onda veli da su to *zweyerley crobatischen Geschriften*. Prema tome, nisu bili u pravu (a niti su danas) oni njemački autori koji su u svojim raspravama (u 20. st.) navodili da su knjige u 16. stoljeću u Urachu pisane/tiskane srpskohrvatskim jezikom (in serbokroatischer Sprache), jer takav jezik ne postoji ni danas, a kamoli onda kad su na hrvatski prevodili Antun Dalmatin i Stipan Konzul! Osim toga, u *Tabli za dicu* (1561) u glagoljičnome se izdanju jezik naziva hrvatskim, a u ćirilicom srpskim, mada je riječ o posve istom tekstu, k tome čakavskom! Najbolje objašnjenje naziva *slovenski* razabire se u drugom dijelu

glagoljičnoga *Novog zavjeta* (1563) kad prevoditelji razlažu riječ *milost*: »Ova latinska beseda *Gratia*, slovinskim ili hrvatskim jezikom se imenuje *milost*.« Uostalom, na naslovnica tiskanih knjiga u Urachu iskazuje se sintagma kojom se ističe njihovo tiskanje na hrvatskome jeziku: »v hrvacki istumačena«, »va hrvacki verno stlmačena«, »u harvacki jazik«, »na hrvacki jazik«, »v hrvacki jazik, od riči do riči verno istlmačene i s hrvatskimi slovi štampane«, »na haracki jazik obračeni« itd.

Prema sadržaju i namjeni tiskanih hrvatskih knjiga u Urachu (i jedna u Regensburgu 1568) one čine korpus hrvatske *protestantske književnosti*. Pod tim se nazivom podrazumijeva književnost u Europi nastala u doba reformacije, tj. u razdoblju djelovanja Martina Luthera (1483 – 1546), Johannesa Calvina (1509 – 1564), Filipa Melanchtona (1483 – 1546), Hansa (Ivana) Brenzija (1499 – 1570) i njihovih sljedbenika koji su pisali i tiskali djela u spomenutom duhu reformacijskog razdoblja (1517 – 1618).

Djela hrvatske protestantske književnosti, prema sadržaju i namjeni, moguće je klasificirati: **a**) pokusni listovi – glagoljični (veliki i mali 1560) i ćirilični (1560); **b**) početnice: *Tabla za dicu* – glagoljična i ćirilična (1561); **c**) *katekizmi* (mali i veliki 1561) glagoljični i ćirilični; **d**) Sveto pismo *Novoga zavjeta* – glagoljski I. dio (1562), II. dio (1563), ćirilični (1563) i starozavjetna knjiga *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko*, latinično izdanje (1564); **e**) dogmatsko-katehetska djela: *Artikuli, edni kratki razumni nauči*, glagoljični i ćirilični (1562), *Spovid i spoznanje prave krstjanske vire* (1564), *Bramba* (1564); **f**) propovijedi: *Postilla to est istlmačenje nedelskih Evangeliov*, glagoljična (1562), ćirilična (1563) i latinično izdanje (1568. u Regensburgu) namijenjena ondašnjim Hrvatima u zapadnoj Ugarskoj; **g**) teološke rasprave: *Razgovaranje meju papistu i jednim luteran(om)*, latinično (1555), *Beneficium Christi. Govorenje vele prudno*, glagoljično (1563), latinično (1565), *Spovid i spoznanje prave krstjanske vire*, glagoljično i latinično (1564), *Bramba augustanske spovedi* (augšburške vjeroispovijesti), glagoljično i latinično (1564); **h**) liturgijski priručnici: *Crkveni ordinalic*, glagoljični (1564) (v. Bučar, 1938).

Na svim naslovnica spomenutih hrvatskih knjiga kao mjesto tiskanja naveden je Tübingen (v Tubingi), a ne Urach (Aurach). Učinjeno je to zbog toga što je u Tübingenu postojala već otprije tiskara Ulricha Morcharta starijega. Kad je pak Ivan Ungnad u spomenutom dvorcu u Urachu uredio tiskaru, Morchartova je tiskara priskočila u pomoć tiskarskim materijalom i vještim tiskarima, a osim toga, njemački su predgovori hrvatskim knjigama kao i naslovnice tiskani u Tübingenu. U tom se gradu kupovao papir i

uvezivale su se knjige. Tako je hrvatsko-uraška tiskara u Urachu imala u neku ruku status filijale Morchartove tiskare u Tübingenu (Widmann, 1971: 46–73): »Immer mehr wurde auch der Druck, der bis 1561 hauptsächlich in Tübingen geschah, nach Urach verlegt. Zum obersten Leiter des Unternehmens, das von October 1561 an mit zwei Pressen arbeitete, wurde Stephan Consul bestellt, der auch durch fleissigste Übersetzungsarbeit hervorragt.« (Zimmermann, 1937: 43–44).

Osim toga, Ivan Ungnad je sve račune u vezi s tiskarskom djelatnošću od 1561. do 1564. predočio na uvid sveučilišnome povjerenstvu u Tübingenu, koje ih je odobrilo i potvrdilo, te na taj način dalo do znanja da izdavački projekt namijenjen Južnim Slavenima ima svoga smisla i koristi. I inače je bio običaj da tiskara u čijoj je blizini bilo sveučilište na naslovnica knjiga navede taj sveučilišni grad. Urachu je bio blizu, kao i danas, Tübingen.

Od poticaja do ostvarenja

Da se uopće prišlo projektu prevođenja *Biblije* na slovenski i hrvatski jezik, poticaj je 1555. došao od Petra Pavla Vergerija ml. (1498 – 1565) za vrijeme susreta u Ulmu (Njemačka) s Primožem Trubarom (1508 – 1586) koji je već bio načino dio prevodilačkoga posla te dao tiskati knjige za svoje zemljake u Kranjskoj: *Abecedarium* (1550, 1555) i *Evandjelje po Mateju* (1555). Nešto više svjetla oko prvih početaka i priprema za tiskanje hrvatskih knjiga, danas se može dobiti čitajući *Trubarova pisma* (Rupel, 1950; Rajhman, 1986). Tako u pismu od 9. lipnja 1557. što ga je Trubar bio uputio Švicarcu Heinrichu Bullingeru (1504 – 1575), uz ostalo, čitamo: »(...) Vergerije je poleg Boga prvi in najimunitnejši povzročitelj, da se je pričelo to prevajanje« (Rupel, 1950; Koruza, 1991: 57) – Riječ je o Trubarovu prijevodu: *Ta pervi deil tiga noviga testamta* (1557). Isto tako: »(...) In ko sem zgolj Mateja prevel, ga je gospod Vergerij takoj hotel dati tiskati iz marsikaterih vzrokov, pa mi je zaradi tega poslal denar, da bi mu priskrbel korektorja (...)« (Rajhman, 1986: 24).

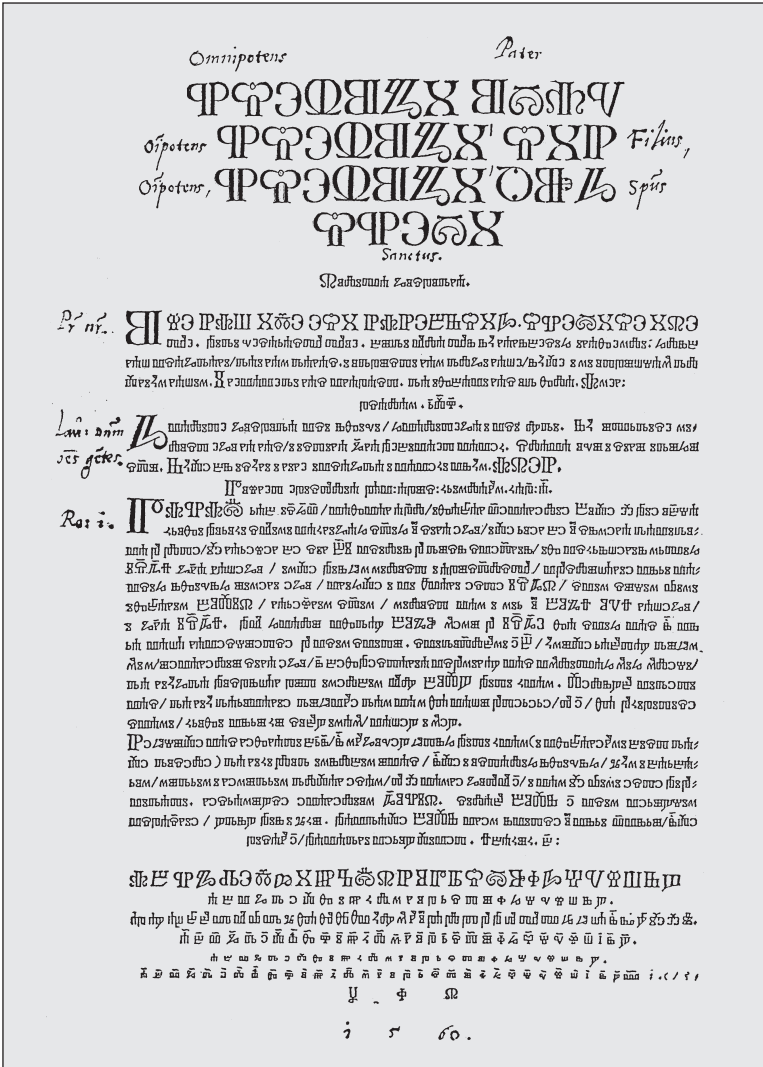
Trubar će slično napisati i u predgovoru *Novega Testamta* (1557): »(...) Zgoraj omenjeni gospod Vergerij mi je pisal, brž ko me je iztaknil, zapovrstjo nekaj pisem, želeč od mene izvedeti, če bi upal prevesti Biblijo v slovenski in hrvatski jezik; pri tem podjetju da hoče pomagati z dušo in telesom; da ima dobra poročstva od nekaterih knezov in gospodov, ki so tudi pripravljeni pomagati pri tem potrebnem in blagem delu. Gospodu Vergeriju sem na njegovo pisanje in željo odgovoril najprej nakajkrat pismeno in nato,

ko sva se sešla, vpricho nekaterih veleučenihi teologov takole: ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati; vsagdo pa, ki bi hotel prevajati Biblijo, mora najprej dobro in temeljito razumeti ta dva jezika. (...) razen tega ne znam hrvatski ne brati ne pisati. Zatorej, sem rekel takrat, se nočem lotiti tega imenitnega in težkega dela, prevajanja Biblije, razen če mi se dodelita dva kranjska ali spodnještajerska duhovnika ali dva učenjaka iz teh dežel, ki bi znala dobro slovenski in bi dobro umela latinski in nemški jezik, ter dva Hrvata, ki bi znala govoriti dobro dalmatinski in bosanski in dobro in prav pisati hrvatski in cirilski« (Sakrausky, 1989: 96–97). Poznato je da je kasnije kao prvi od »dva Hrvata« bio Stipan Konzul Buzecanin (1521 – 1579) koji je preuzeo suradničko službeno mjesto prevoditelja za hrvatsku Bibliju. On je počeo o Božiću (1557) prevoditi Trubarov *Novi Testament*, koji je prijevod 28. kolovoza 1559. bio donio na uvid znalcima hrvatskoga jezika u Metliku koji, kad su ga pregledali, s odobrenjem su konstatairali da ga treba i tiskati (Kostrenčić, 1874: 2–3). Budući da je Konzul trebao pomoćnika pri konačnoj verziji prijevoda, Trubar je 2. siječnja 1560. molio Maksimilijana II. da bi mu se, uz Konzula, dodijelio još jedan iskusan domaći čovjek, dobro učen, koji pozna hrvatski jezik i glagoljsko pismo (*dobro učen in izkusen v hrvaškem jeziku in pisavah*). Kao da je kocka pala na Antuna Dalmatina, koji je boravio još otprije u Ljubljani. On se pridružio 3. veljače 1561. Konzulu u Urachu gdje je preuzeo svoj dio posla oko ćirilicnih izdanja i hrvatskoga prijevoda knjiga. Trubar je informirao kralja Maksimilijana II. o svim nastojanjima i pothvatima u tiskari, pa je i u spomenutome pismu (2. siječnja 1560), uz ostalo, pisao: »In z omenjenim Štefanom Konzulom meniva, da spočetka, dokler ne bo znano, ali bomo s poskusom uspeli po vsej Hrvaški, Dalmaciji in Bosni, ni treba porabiti veliko denarja in dava zato natisniti v hrvaščini, ko dobiva črke, najprej samo katekizem ali enega samega evangelista. (...) Toda omenjenega Štefana prevajanje in hrvaško pisavo so mnogi hrvaški duhovniki in laiki brali in potrdili, in s pomočjo razumnega Hrvata z njim in z mano (zakaj, hvala Bogu, razumem hrvaški jezik kakor vsi Kranjci in Metličani precej dobro) se to delo s pridom in častjo v Gosponovem imenu lahko začne.« (Rajhman, 1986: 42–43). Slično će Trubar pisati i Ivanu Ungnadu iz Kemptena 1. travnja 1560: »(...) In vaša milost naj poleg toga ve, da sta zdaj dva hrvatska duhovnika vse moje često imenovane knjige spravila v hrvaški jezik in črke; te so mnogi Hrvati pregledali in potrdili, ter močno želijo, da se kmalu natisneju. Pravijo da bodo veliko koristile ne samo na Hrvaškem in v Dalmaciji, temveč tudi na Turskem do Konstantinopola in bodo napravile hrup in

prepir med Turki. Enemu hrvaškemu duhovniku, namreč gospodu Štefanu Konzulu, sem pisal, naj se odpravi v Nürnberg (in upam, da je že tam) in naj da urezati in uliti hrvaške črke. Kaže, da nam bo zmanjkalo pomoči, tj. denarja. Doslej sem od Kranjcev 1000 goldinarjev izberačil in v tolarje zbral, te sem izdal za slovenski tisk. Ne smem jih še naprej obremenjevati. In sem se tolažil, da nam bo kralj Maksimilijan pomagal, a to se doslej ni zgodilo. Menim, da si njegovo kraljevo dostojanstvo zaradi jezuitarjev ne upa. Če bi pri krščanskih volilnih knezih in gospodih le toliko podpore in pomoči mogel dobiti, da bi lahko omenjena dva Hrvata vzdrževal pri tisku (...) da bi plačal tisk, bi začeli hrvaško tiskanje v 10 ali 12 tednih, zakaj črke bodo v 7 ali 8 tednih izdelane. Zato naj vaša milost kakor doslej stori, kar more, za to naše započeto vzvišeno delo, da bi nam bilo pomagano, kakor je zgoraj povedano« (Rajhman, 1986: 62).

Trubar je u pismu spomenuo da će, kad dobiju glagoljska slova, tiskati najprije *katemizam*. Stipanu je Konzulu bilo povjereno da se pobrine za njih. Stoga je od 23. travnja do 20. kolovoza 1560. boravio u Nürnbergu gdje je dao lijevati i rezati glagoljska slova *od dobrih i umetljivih nemških meštar*, po uzoru na *staru hrvačku štampu u Brivijalih i Misali*, kako je to bio Konzul kasnije istaknuo u predgovoru *Novog Testamenta* (1562). Nakon izrade glagoljskih slova trebalo je njima nešto otisnuti. Bio je to pokusni (veliki) glagoljski list – *Crobatische Probezedl* (1560) otisnut u 200 primjeraka koji su bili razaslani znalcima hrvatskoga jezika (Rupel, 1957: 257–266). O tome je pothvatu Trubar najprije pisao würtemberškom vojvodi Kristofu u pismu od 13. srpnja 1560., a 15. srpnja i Maksimilijanu II. u Beč: »(...) Poleg tega najponižneje naznanjam vašemu kraljevem veličanstvu itd. da je moja najveća kranjska knjiga (katere vsebino in register le-tu vdrugeč pošiljam) že prenesena v hrvaški jezik in pisavo. In hrvaške čerke, namreč petero alfabetov, tako (so) dobre in še boljše, kakor jih imajo v Benetkah, in kar je treba za poln tisk imamo pri roki; in tri zmožne osebe za hrvaški tisk in prevajanje so tudi pripravljene (...). Spoštljivo omenjenemu knezu würtemberškemu sem poslal dve napisani hrvaški poglavji iz nove zaveze in troje natisnjenih hrvaških alfabetov. Le-to bo njegova knežja milost s tem poslala vašemu kraljevemu veličanstvu itd. Iz njih naj vaše kraljevo veličanstvo dozna, ali smo s hrvaškimi tiskom in prevajanjem na pravi poti ali ne« (Rajhman, 1986: 69). Na kraju istoga pisma Maksimilijanu II. Trubar dodaje *post scriptum*: »Premilostljivi gospod. Vašemu kraljevemu veličanstvu itd. Pošiljam tu dve napisani hrvaški poglavji iz nove zaveze in troje hrvaških alfabetov, ki so po navodilu in predpisu Štefana Konzula Istrana bili zdaj

pred kratkim rezani in uliti v Nürnbergu, čeprav so v tisku nekaj črk spregledali in zapustili; so pa vse urezane in ulite hkrati z dvema drugima malima alfabetoma, ligaturami, pikami, vejicami itd. Te lahko vaše veličanstvo pokaže in da presoditi izvedencem v hrvaškem jeziku in pisavi, češ ali smo s prevajanjem in tiskom na pravi poti ali ne« (Rajhman, 1986: 77).

Slika 1. Preslik velikoga probnog glagoljičnog lista (Nürnberg 1560)

Vojvodi Kristofu Trubar je u pismu od 13. srpnja 1560, uz ostalo, pisao u vezi s priloženim probnim prijevodom iz *Novog testamta*: »Vaša knežja milost naj tudi izvoli poslati njegovemu kraljevemu dostojanstvu s tem in s prihodnim poslanstvom tu priloženi dve hrvaške pisani poglavji iz nove zaveze, namreč deveto iz evangelista Janeza in prvo iz apostolskih del, ter tri nove natisnjene hrvaške alafabete« (Rajhman, 1986: 66; Jembrih, 2003.). Kao što se iz dijelova, predočenih Trubarovih pisama razabire, pripreme oko početka tiskanja hrvatskih knjiga u Urachu odvijale su se po planu. O uspjehu je Trubar sa zadovoljstvom informirao mecene, vojvodu würtemberškog Kristofa i kralja Maksimilijana II. Iz svega se toga također može razabrati Trubarova skrb za posvemašnji tiskarski i prevodilački uspjeh u hrvatsko-uraškoj tiskari, što je odraz stanovite skladnosti i zajedničkoga djelovanja te uspješne realizacije.

Bura oko maloga glagoljskoga Katekizma (1561)

Kad su glagoljska slova dospjela u Urach, počelo je s tiskanjem maloga *Katekizma* u ožujku 1561, kako je u pismu od 2. siječnja 1560. Trubar bio naveo. No prigodom tiskanja pojavile su se i neke teškoće. Trubar je u to vrijeme boravio na župi u Kemptenu; u tiskari je pak (kao savjetnik) boravio Pavao Skalić (1534 – 1575) koji se odazvao osobnom pozivu Primoža Trubara, koji se poziv razabire iz njegova pisma od 27. srpnja 1560. Maksimilijanu II: »(...) In ker doktor Skalić, moj prav zaupni, naklonjeni gospod, tudi kranjski, bezjaški in hrvaški jezik in hrvaško pisavo primerno pisati in brati zna, naj mu izvoli vaše kraljevo veličanstvo pisati in naročiti da bi nam pomagal tudi pri tem božjem delu, ki ga sam ima za veliko in koristno« (Rajhman, 1986: 76–77; Jembrih, 1990: 149–218). Spomenuti je Skalić sastavio tekst predgovora i posvetio ga Maksimilijanu II., koji je tekst, slučajno boraveći također u tiskari, Petar Pavao Vergerije ml. kritizirao (Dimitz, 1875: 248) te zapisao: »Takoj v prvi poli (od zgolj šestih) se kaže velika častihlepnost, poveličanih je nemreč pet imen in pripoveduje se o nekaterih stvarih, ki niso resnične. Ali bo to učilo Hrhvate skromnosti in poniznosti? O da bi Bog to podjetje podprl. Bojim se pa, da ga ne bo, ker sovraži ošabnost in častihlepnost. Zakaj ne bi smel kristjan silnim povedati, kar opazi? Peter Pavel Vergerij« (Rajhman, 1986: 84; Jembrih, 1997: 130). Ungnad je nakon toga obustavio tiskanje *Katekizma*, pozvan je Trubar iz Kemptena koji je napisao novi predgovor (Jembrih, 1994; 1997: 99–118). Riječ je o malom probnom glagoljskom *Katekizmu* (Jembrih: 1997: 104–111) od ko-

Mali Lutherov glagoljski *Katekizam* (valjda prijevod Lutherova katekizma, nap. m.) od kojega je sačuvan samo prvi sveščić, trebala je biti prva knjiga objavljena u hrvatskoj protestantskoj tiskari u Urachu kod Tübingena. Sačuvani prvi sveščić sadrži i njemački predgovor koji se pripisuje grofu Pavlu Skaliću (...).« Spomenuti osvrt autor(ica) završava riječima: »Fragment glagoljskog Katekizma iz 1561. godine koji danas posjeduje ing. Ivo Dubravčić jedinstveni je sačuvani primjerak malog Lutherova Katekizma sa Skalićevim njemačkim predgovorom. Tako su Dubravčićeva uporna traganja za starom hrvatskom knjigom u svijetu dala dragocjene rezultate, među koje ide otkriće fragmenta glagoljskoga Katekizma iz 1561. sa spomenutim Skalićevim predgovorom.« Ta pomutnja oko Skalićeva predgovora, nažalost, i dalje se uporno podastire u stručnoj i znanstvenoj javnosti, za što doista nema nikakva uporišta. U katalogu *Drei Schriften drei Sprachen. Kroatistische Schriftdenkmäler und drucke durch Jahrhunderte* (2004: 47,128), autorica teksta: *In Glagoliza gedruckte Bücher (1483–1905)*, ponavlja ono što je u *Slovu*, br. 44–46 (1996) napisala na temelju Dubravčićeva zapisa (vidi naprijed). Kad govori o tiskarskoj produkciji hrvatskih knjiga u Urachu, onda uz ostalo navodi: »Erst in neueren Zeit wurde ein Fragment (das erste Bändchen) der glagolitischen Ausgabe von Luthers *Kleinen Katechismus* aus dem Jahr 1561 mit einem Vorwort in deutscher Sprache von dem Grafen Pavao Skalić (Scalichius) endect.« (Nazor, 2004: 47). U kataloškom opisu toga *Katekizma* čitamo: »Der erste Bogen *Kleinen Katechismus* mit einem deutschen Vorwort, das Pavao Skalić (Scalichius) zugeschrieben wird, obgleich Primož Trubar der Unterzeichner ist« (128). Daljnji komentar, koji se nastavlja na tu rečenicu, također je vrlo proizvoljan, tako da onaj tko ne vidi Vergerijev tekst nezadovoljstva, Ungnadovo pismo Maksimilijanu II. od 12. travnja 1561. i tekst predgovora, samo može slijepo vjerovati (ako hoće) da je autor predgovora Skalić. Ivan Ungnad je, uz ostalo, pisao Maksimilijanu II. i ovo: »(...) Zato je Trubar po božjoj milosti sa Stjepanom Konzulom i suradnicima uredio tiskaru (...) i tu je sad tiskao Luterov mali katekizam hrvatski, koji Vam Trubar, koji je napisao njemački predgovor i dodao svoju propovijed, sada milostivo šalje. (...) molim Vaše Veličanstvo, da dade knjigu ispitati od stručnjaka hrvatskoga jezika i ako što bude krivo, da se javi Trubaru i vojvodi Krištofu, da li je taj hrvatski katekizam jasno i dobro sastavljen. Poslije toga će se nastaviti i s tiskanjem drugih knjiga, a već se uređuje i ćiriliska tiskara. Uza sve to što taj cijeli pothvat uzdržava i podupire vojvoda würtemberški, ipak stoji to mnogo žrtve te se Vašem veličanstvu preporučamo što toplije za pomoć za ovaj pothvat. Konačno Vašem

Dem durch-

leuchtigsten vnd Grof-
mächtigsten Fürsten vnd Her-
ren / Herrn Maximilians König zu
Böheim / Erzherzogogen zu Osterreich /
Herzogogen zu Burgund /
in obern vnd nidern Schlesien /
Märghrauen zu Nürbern /
Braun /
un zu Tyrol.

Snad vnd Frid von Goet
durch Christum.

Durchleuchtigster vnd Gnädigster
König / Nach dem
wir nun auß sonderlichem
verordnen vnd schickungen Goetes
die ganze Eroboitsche Truckerey
durch hilffe vieler gütberthiger
Aij stent

Worred.

stent / fürmentlich aber durch treuen
beystand vnd fürdernuß des wolgebornen
Christlichen Herren Hanssen Vnser
gnad freyherrn /c. überkommen haben
vnd / vnd dieselbigen Herr Seephanus
Consul Isterreich / gleich zu der zeit
als ich allhie die zwölff Epistelen des H. A.
Apostels Pauli an die Corinthiern
vñ an die Galatern / mit Argumenten
vñ Scholien / in der Windische sprach
hab trucken lassen / hieher gebn
Lisbingen gebracht. Ist jne von vns
ecclischen gerathen / das er züm
anfang vnd erster Prob / die kleine
Bibel / nämlich den Catechismum /
darum die nöthigsten vnd seligmachenden
Hilfften / Lehren / Gebet / die schönesten
vnd holdseligsten Ceremonien / vnd die
rechten Gottesdienst des neuen
Testaments begriffen seind / mit
kurzen Aufsetzungen / Eroboitsch
setzen vnd trucken soll lassen.
Dann es ist verhoffentlich /

Worred.

senlich / Goet der himilisch Vatter /
von wegen seines geliebten Söns / vnser
Herrn vnd seligmachers / werde
mit seinem heiligen Heist / durch den
Catechismum / auch durch andere
goteselige Bücher / die hernach
gerucket werden / nicht allein auß
den Eroboitschen Wölckern / jr
vil von irem Alberglauben /
sonder auch auß den Türcken /
dieweil sie auch diser Sprach
vnd Beschriffen / sonderlich die
Cyrilliza (die wir auch ob
Goet will / in kurzem haben
werden) gebrauchen / von dem
Machweischen / zu dem rechten /
alten / waren / allein seligmachenden
Christlichen Glauben / bringen
vnd beköhen.

Das wir aber diser erste vnd
kleine Prob E. K. M. dedicieren
vnd in derselbigen Namen
ausgeben lassen / hat seine
ursach / deren ich etlich in
meiner geruckten etlichen
Worred über das ander
halb theil des Windischen
Aij newen

Worred.

newen Testaments hab erzölet.
Vnd E. K. M. bitten wir
nderthänigst / disß vnser
dedicieren im besten
fürersehen vñ solches
Büchlein durch versten
dig vñ Goteselig Eroboten
indicieren zulassen / vñ
soner ettwan mangel
würde befunden / durch
dieselbigen gnädigst
vns züertüern. Nach
dissem / woltß Goet
alobald vns mehr
Schülffen zu dem
gemeinen Eroboitschen
Truck / bereit wir
täglich seind gewartend /
zükönnen / wöllen wir
alodann das Newe
Testament / im
namen des Herren
zürück en anfaben.
E. K. M. etbän wir
vns also / sampt dem
fürgenommenen
böhen Christlichen
newen Werck / außß
aller nderthänigst
bewelhen. Datum
Lisbingen am 11. tag
Martij / in dem
1561. Jar.

E. K. M.

Uderthänigster
Capplan,
Primus Truber.

Slika 4. Preslik njemačkog Trubarova predgovora u malom glagoljičnom (probnom) Katekizmu 1561.

Veličanstvu javljam i to da sam čuo da je grof Skalić već prije poslao početak i prvi arak katekizma. Kako je on tamo, u odsutnosti Trubara i bez njegova znanja i dopuštenja, sastavio posebni njemački predgovor, ja sam to dao izostaviti i ispraviti, jer je, bez razloga i što se ne pristoji, isticao koliko sam ja kod toga poduzeća založio. Jer ako sam i ja što od svoga imetka žrtvovao, to je po milosti Božjoj, pa ću i nadalje rado činiti« (Schnurrer, 1799: 85; Kostrenčić, 1874: 15–19; hrvatski prijevod pisma kod: Bučar, 1938: 59–60, 62). Kao što je u pretisku istoga fragmenta razvidno, njemački predgovor u *malome Katekizmu* (Jembrih, 1994, 1995), o kojem je tu riječ nikako nije Skalićev, već novi predgovor Primoža Trubara! Uostalom to je i Ungnad izričito u pismu Maksimilijanu II. kazao.

To je predgovor koji je Trubar iznova sastavio nakon što je bio izlučen Skalićev predgovor na koji je bio upozorio Petar Pavao Vergerije ml. i nakon što je Ivan Ungnad bio obustavio daljnje tiskanje *Katekizma*. Skalićev predgovor do danas, kao vidljivi tekst, nije nigdje registriran. Prema tome, nema ama baš nikakva opravdanja za tvrdnju da je primjerak fragmenta glagoljskoga *malog Katekizma* iz 1561. koji posjeduje ing. Ivo Dubravčić »jedinствeni primjerak *sa Skalićevim predgovorom*«. Takva predgovora s potpisom Skalićevim doista nema u tome fragmentu, već samo predgovor s potpisom Primoža Trubara. Dakle, Dubravčićevo upinjanje za dokazom nepostojećega nema uporišta u konkretnome tekstu.

Apel ili molba za ispravnost prijevoda

Kao što je u spomenutim pismima Trubar tražio da se prvi pokusni glagoljski list i početak prijevoda *Novoga testameta* (1560) dadne na uvid znalcima hrvatskoga jezika i glagoljice, tako je isto ponovio Maksimilijanu II. u spomenutom predgovoru koji je iznova napisao *malom* probnom *Katekizmu* s datumom 1. ožujka 1561: »(...) Da pa posvećamo ta prvi in mali poskus našega novega začetnega hrvatskega prevajanja in tiskanja vašemu kr. veličanstvu in ga v njega imenu izdajamo, se godi brez vzrokov, ki pa ne bi bilo primerno, če bi jih tu našteval, in ki sem jih nekaj že naznanil z nemškim predgovorom v listu Rimljanom. Zato najponižneje prosimo Vaše kr. veličanstvo, da (bi) mu naša dobro mišljena posvetitev in naše bukvice bile povešči ter da bi jih dalo oceniti izvedencem hrvatskega jezika, a kar bi ti našli napak v besedah in pravopisu, da bi nas na nje milostno opomnilo« (Rupel, 1966: 110–11; Jembrih, 1997: 110–111). Isto će ponoviti u hrvat-

skom predgovoru velikog glagoljskog *Katekizma* (1561) Stipan Konzul moleći *Predragu braću u Kristu* riječima: »(...) Mi Vas prosimo, da ovo naše prvo delo tumačenje štampano od nas, sada za dobro vazmete i na boljše obračajuč i tlačeći razumejte. I ako je u njem ko pomenkanje u tlačenju, u besedah ili u sloveh v ortografiji, to isto nam skoro dajte u pravoj ljubavi na znanje. Hoćemo te iste za prvo u drugih knjigah popraviti.« Isto će u predgovoru *Table za dicu* (1561) reći: »(...) i ako va tih dviju knjižicah koju rič, ili slovo krivo postavleno najdete, dajte nam u božjei ljubavi na znanje, hoćemo potom popraviti.« To će ponoviti i u latiničnom izdanju *Katekizma* iz 1564 (Jembrih, 1991). Još veća skrb oko uspešnosti hrvatskog prijevoda glagoljskim i ćiriličnim slovima razabire se u Trubarovu pismu kralju Maksimilijanu II. od 27. listopada 1561: »(...) med mojimi silnimi opravili in skrbi bila (je) še najveća ta, da sem natanko poizvedel, ali so prevod, ortografija, in črke našega novega hrvaškega in cirilkega tiska čitljivi in razumljivi po vsej Hrvaški, Dalmaciji, Srbiji in Bosni. (Zato so tedaj tudi gospodje in deželni na mojo prošnjo poslali nekaj slov z novimi hrvaškimi in cirilskimi spisi v Benetke k tiskarjem hrvaškega in cirilkega tiska, dalje v Istro, Reko, Senj, Metliko in druge kraje, kjer bi mogli izslediti učene in razumne osebe, izkušene v hrvaškem jeziku in pisanju, ter nekatere med njimi povabili k nam v Ljubljano.) Po tem sem pri teh učenjakih in tiskarjih iz nih dopisov in ustnih izjav spoznal in dognal, da je ta prevod v obeh pisavah in tiskih pravilen, dober in vsem tistim, ki uporabljajo ta dva jezika in pisavi, čitljiv in razumljiv« (Rajhman, 1986: 94). Tada su već bili tiskani *Katekizmi* glagoljski i ćirilični, *Tabla za dicu* glagoljska i ćirilična. U posveti ćiriličnoga *Katekizma* Maksimilijanu II. s nadnevkom 25. listopada 1561. uz ostalo čitamo: »(...) Z božjo milostjo smo tako daleč prišli, da smo z omenjenimi cirilskemi črkami utegnili natisniti kot prvi pokus te le katekizem, ki ga najponižneje posvečamo Vašemu kr. veličanstvu kot presvetlomu krščanskemu kralju in prvemu preslavnemu krščanskemu podporniku le tega podjetja z najvdanejšo prošnjo, da bi ga Vaše kr. veličanstvo milostno sprjelo in enako kakor prejšnjega (glagoljskoga, moja nap.) dalo v presojo izvedencem v teh jezikih; kar bi našli v njem napak v pravopisu ali sicer, da bi nas na nje najmilostiveje opomnili. Tako bomo po tem z božjo milostjo zvesto nadeljevali prevod in tisk novega testameta in drugih krščanskih knjig v obeh jezikih, v slovenskem in hrvatskem, kakor smo obljubili. In kadar koli bomo kaj natisnili, bomo najvdanje poslali tudi Vašemu kr. veličanstvu« (Rupel, 1966: 118–119).

Zametak sumnje (nepovjerenja) i nespোরazuma

Svoju sumnju u Konzulov prijevod počeo je Trubar iskazivati nakon onog slučaja u vezi s tiskanjem pokusnoga malog glagoljskoga *Katekizma* i nakon što mu je napisao novi predgovor (posvetu) Maksimilijanu s nadnevkom 1. ožujka 1561. Razabire se to iz pisma što ga je pisao ljubljanskom crkvenom odboru 19. ožujka 1561: »(...) Kar me najbolj skrbi in vznemirja v tem času, je strah, da s prevodom in ortografijo gosopodof Štefana in Antona ne bom uspel. Gospod Štefan ne nikak Hrvat, tudi ne zna popolnoma slovensko (...). Zato, ljubi bratje, ozrite se po kakem pravem Bosancu ili Uskoku, ki bi znal pravilno hrvaški in cirilsko govoriti in pisati, četudi ne zna latinsko ali laško (...)« (Rajhman, 1986: 84). Postavlja se pitanje otkud odjednom takva dvojba nakon svih onih izjava i potvrda o ispravnosti dotad učinjenoga? (v. Rajhman, 1986: 94). Jedini mogući odgovor proizlazi iz činjenice što je Skalić, u predgovoru malog glagoljskoga *Katekizma*, izostavio spomenuti Trubarove zasluge za hrvatski tisak. Osjećaj uvrede u Trubara mogao je potencirati spomenutu reakciju to više što je Konzul sigurno znao za tekst koji je Skalić napisao, jer je bio u tiskari kad se tiskao prvi arak *Katekizma*. Stoga se Trubar želio, na neki način, osvetiti i eliminirati dotadašnju dvojicu pregalaca, Konzula i Dalmatina iz daljeg prevodilačkoga projekta.

Trubarova želja da se u prevodilačkom timu nađe kakav pravi Bosanac ili uskok, ostvarila se kad su s njim iz Ljubljane u Urach došla dvojica suradnika, o čemu informira također Maksimilijana II. u pismu od 27. listopada 1561. »(...) za dopolnitev celotnega podjetja pa sem poleg vsega tega tedaj, ko sem spet potoval sem, pripeljal s sabo in semkaj v kneževino Würtemberško v Urach dva uskoška duhovnika grške vere (izmed katerih je eden rojen in vzgojen v Srbiji, drugi v Bosni in ki imata pri sebi nekaj spisanih odlomkov nove zaveze v hrvaški in cirilski pisavi), ki nam tu pomagata korigirati. Sta že katekizem popravila in opravljata zdaj z mojima pomočnikoma korekture evangelistov, ki jih bomo že jutri (če Bog da) začeli tiskati« (Rajhman, 1986: 94). Ta dvojica što ih je Trubar iz Ljubljane, na preporuku, doveo sa sobom u Urach bili su Matija Popović i Ivan Maleševac koji se svojim navikama nisu mogli uklopiti u novu sredinu, a još manje naći zajednički jezik sa Stipanom Konzulom i Antunom Dalmatinom (Benz, 1939: 450; Stojković, 1914: 186; Jembrih, 1997: 144, bilj. 134).

Najopsežnija glagoljska knjiga tiskana u Urachu

Kao što smo već spomenuli, Trubar je 1. travnja 1560. Ungnadu bio javio da je Konzul preveo njegove kranjske knjige – *Novi testament* na hrvatski jezik pisan glagoljicom i da su od mnogih Hrvata pregledane i potvrđene kao dobar prijevod te ih žarko žele uskoro vidjeti tiskane. No konačna je verzija *Novoga testamenta* bila tiskana 1562. (I. dio, a II. dio 1563.). Trubar je imao potrebu opet pismeno obavijestiti Maksimilijana II. o predlošcima kojima su se služili tijekom prevođenja. »(...) Da bi Vaše kr. veličanstvo in drugi vedli tudi to, iz kakšnih knjig in kakšne stvari prevajamo, ostanejo li naši prevodi, tisk, pisava in črke brez graje in zasmehovanja in bomo li pred svetopisemskimi učenjaki in izkušeniimi v hrvatskem jeziku prebili preizkušnjo ali ne, hočem tudi o tem na kratko poročati. Imamo in uporabljamo hkrati več ko en prevod latinskega, nemškega, laškega (in zaradi nekaterih starih slovenskih besed tudi češkega) sv. pisma, sledimo pa najbolj Erazmovemu in Lutrovemu prevodu (...). Vsi prevajalci smo to namreč skupno obljubili spoštljivo omenjenemu našemu zvestnemu gospodu in zavetniku gospodu Ungnadu, in mu tudi vpričo nekega württemberškega svetovalca segli v roko, češ da ne bomo sledili nobenemu drugemu prevodu biblije in da ne bomo prevajali in tiskali nobene druge knjige mimo tiste, ki so jo odobrili in sprejeli učenjaki, pripadniki augsburške veroizpovedi. Prav tako smo prevajalci obljubili njegovi milosti: vprimeru, da bi zaradi naših prevodov in tiskov bili sodno poklicani na odgovor, hočemo pred Bogu vdanimi, učenimi in nepristranskimi ljudmi osebno zagovarjati in braniti – jaz za svojo osebo, vse svoje prevedene latinskimi in nemškimi črkami, a prav tako Štefan Istran in Anton Dalmata vse knjige, ki jih s svojimi pomočniki prevedeta in dasta natisniti s hrvatskimi in cirilskimi črkami« (Rupel, 1966: 131–132). Trubar nije mimoišao još jedan važan postupak vezan uz spomenutu dvojicu pomagača koje je on osobno doveo iz Ljubljane i koji su pomagali korigirati katekizam i evanđeliste (četiri evanđelja u *Novome testamentu*).

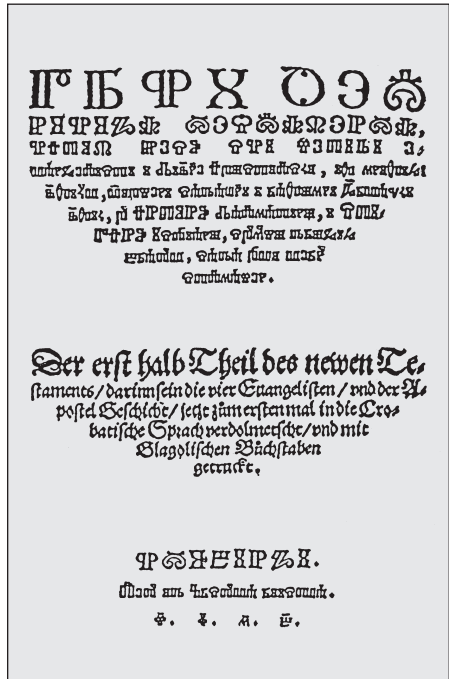
Budući da je Trubar pisao njemačke predgovore hrvatskim izdanjima (10), tako je napisao i predgovor *Novome testamentu* (Sakrausky, 1989) u kojem je naveo i predloške iz kojih se prevodilo, te je opisao stav novopridošlih pomagača koje je on bio doveo iz Ljubljane – Popovića i Maleševca. Tako, uz ostalo, čitamo (ovdje u slovenskom prijevodu): »Potem je gospod Ungnad vprašal oba omenjena srbska in bosanska duhovnika, da povesta po svoji vesti, veri in poštenju, ali je ta naš novi prevod novega testamenta, katekizma in drugih knjig dober in razumljiv in so li črke obeh pisav in tiskov,

hrvatske in cirilske, pravilno rezane in lite. Nato sta položila roke na prsi in dejala, da priznavata in govorita po svoji veri in poštenju resnico, da so naši prevodi in tudi obe pisavi popolnoma pravilni, dobri, čitljivi in razumljivi. Lahko jih bodo mogli brati in razumeti ne samo duhovni in učeni, temveč tudi otroci in laiki v vsej Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Srbiji in Bolgariji, čeprav morda ne bodo nekatere besede in črke vsakomur všeč, zakaj Hrvati in Dalmatinci govore nekatere besede drugače kakor Bosanci in Srbi, a v cirilici ne pišejo vseh črk enako, kakor tudi mi v latinski in nemški pisavi ne« (Rupel, 1966: 131–132; Jembrih, 1990: 228).

Taj opširni citat trebalo je navesti zbog toga što će se kasnije moći usporediti s mišljenjem, u vezi s prijevodom *Novoga testamenta*, koje će biti izrečeno od jednoga fratra u Ljubljani.

Novi testament (1562/63)

Još u predgovoru glagoljskoga velikog *Katekizma* (1561) Stipan Konzul reče kako »za ovimi knjižicama hoćemo Novi testament z glagolskimi i cirilskimi slovni štampati«. To se i dogodilo 1562/63 i knjiga je otisnuta glagoljskim slovima pod naslovom: *Prvi del Novoga testamenta, va tom jesu svi četiri evanđelisti i dijanje Apustolsko, iz mnozih jazikov, v općeni sadašnji i razumni hrvacki jazik, po Antunu Dalmatinu i Stipanu Istranu, s pomoću drugih bratov, sada prvo verno stlmačen*. Nakon toga slijedi njemački tekst: *Die erste halb Theil des neuen Testamentes, darinn sein die vier Evangelisten, und der Apostel Geschichte, jetzt zu ersten mal in die crobatische Sprach verdolmetscht, und mit glagolitischen Buchstaben gedruckt. V Tubingi, leta od Kristova rojstva (1562).*

Slika 5. Preslik naslovnice glagoljičnog Novoga testamenta (prvi dio, 1562)

U prvome dijelu *Novoga testamta* (1562), koji obuhvaća 232 lista s opširnim Trubarovim njemačkim predgovorom, hrvatski glagoljski predgovor s naslovom: *Svim pravim dobrim krstjanom i ljudem slovenskoga jezika, milost, mir i vsako dobro od Gospodina Boga po Isuskrstu, prosimo. Dobri krstjani, vazmite ovi prvi del Novoga testamta sada od Boga skrozi nas za dobro. Ovi drugi del i pri njem dvoje druge dobre knjige, koje jesu cirulicu štampane, iz kih se hoćete sve potribne artikule kristjanske vere naučiti. I jednu Postilu, to jest, jedno kratko tlmačenje svrhu sva nedelska i prazniška evangelja hoćete ošće skoro imati, ove iste troje knjige skupa za jedno pri-stoje. Kakvo od toga ovde va ovom predgovoru, za ovim pak nimškim hoće-mo veće govoriti. Va tom prosite Boga za nas Vaši službenici Anton Dalmatin, Stipan Istrijan.* Nakon Trubarova njemačkoga predgovora slijedi devet stranica hrvatskoga predgovora koji su potpisali: *Vaši službenici i kapelani Anton Dalmatin, Stipan Istrijan.* O sadržaju njihova predgovora ukratko bi se moglo sažeti: Najprije se osvrću na pomanjkanje *Biblije*, odnosno biblijskih perikopa u »ovom našem slovenskom ili hrvatskom jeziku«. Pridjev *slovenski* ovdje ne znači današnji slovenski, jer Trubar je svoj jezik nazivao *kranjski* (njem. *windische Sprache*). Zapravo, možemo reći da je *slovenski* tada značio isto što i u južnohrvatskoj tradiciji *slovinci*, što je sinonimno s terminom *hrvatski*.

Potpisani autori spomenutoga predgovora konstatiraju da u hrvatskome, do tada, nema knjiga osim brevijara i misala, tj. knjiga za uporabu samo u liturgiji. Stoga su prevoditelji svojim radom htjeli poslužiti narodu i dati mu u ruke *Bibliju* na njemu razumljivom jeziku. Nakon predgovora slijedi tekst upućen čitatelju *K štavcu* u kojem, uz ostalo, navode čemu služe uglate zagrade [] i zvjezdica * kod pojedinih riječi: »(...) Zamiri bogoljubni čta-če, da u čtenju Novoga testamta najti hoćeš neke besede zaprte mej ova zlamenja to su [] koje besede razumiti imaš, da jesu, ne od teksta (to jest od besed Novoga testamta) nego tlmačara mudro pridane, a to ne listo za dati krašnost govorenja, veće lagodu i svitlu, da kako potribovan od pravoga puta, načina i običaja radi dobra i razumna tumačenja iz jednoga jezika v drugi (koji stvar bez pridati ništare jest kadgodi ošće ku besedu od male pomnje tja dvignuti, ne more se s manjim učiniti) stvoril jest. Ku potrebu, ali rekuć slobod vazel si jest s božjim strahom, dajući z ovakovimi zlameni znati, ono što je od njegova što se more promjeniti i što od presvetoga i nepremožena Pisma jest; i da bi veliko smrtno pregrišenje bili odneti, ili priložiti. (...) Pri tom zlamenovali jesmo još nike besede na kraju karte z ovakovimi zvizdicami * koje zaisto mogle bi se va oče našu reći, ne zato da ne bi bile dobro

rečene, neg koji u Pismih nisu vele učni.« Slično će ponoviti i u drugome dijelu *Novog testamenta* (1563) u predgovoru: »(...) Takoje najti hoćete kadigodi meju ovakovimi [] zlamenji nike besede zaprte ke nisu od teksta, nego su toga radi od tumlmačara pridane i vnuter zapisane, da veći razum bude nikim besedam otvoren. I po ovi put, koda vele mnogih stvari v Hrvatskoj zemlji, va Istriji, v Primorju i v Dalmaciji, jednako neizgovaraju i ne imenuju: jesmo takoje sa ovakovimi zvezdicami * nike besede zaznamenovali, da vazda kadigodi najdeš jednu zvezdicu v nutri v tekstu, oćeš takoje najti jednu drugu besedu zaznamenovanu zvana na kraji z drugu zvezdicu. Prva zvezdica kaže prvu na kraju, a druga druguju i proč(aja).«

Takvih riječi sa zvjezdicama * u *Novom testamentu* ima oko 800 na margini lijeve i desne stranice teksta (Jembrih, 1990: 236–238; 1997:149–152). Ovdje predočujemo nekoliko primjera (slika 7).

Spomenuti dio teksta potpisali su *Anton Dalmata, Stipan Istrian i Juraj Juričić*. Nakon toga teksta slijedi: *Ovo jest suma i jedan kratak nauk od svega svetoga pisma, što i od česa najviše govori i kamo čovika privede* (9 stranica), potom slijede sva četiri evanđelja po Mt., Mar., Luk. i Iv. Ispred svakoga evanđelja slijedi kratak životopis dotičnoga evanđelista.

Drugi dio *Novoga testamenta* sadrži 217 listova i sadržaj mu je sljedeći. Najprije je predočen popis (kazalo) svih poslanica: *Skazanije epistoli ke su v drugom delu Novoga testamenta*, potom: *Suma svetoga Pavla pisama* (6 stranica), koji tekst potpisuju: *Vaši sluge Anton Dalmatin, Stipan Istrian, Juraj Juričić*. Nakon toga slijedi *Predgovor svrhu vsih epistoli svetoga Pavla apustola* (4 stranice), zatim *Kako se ima beseda zakon v pisme sv. Pavla razumeti* (10 stranica), potom slijedi *Ča jest grih i v kakovu strašnu i grozovitu nesriću jest človika vavel* (7 stranica), zatim slijedi *Kak se ima ova beseda Milost v svetoga Pavla i va vsem svetom Pismu pravo razumeti* (4 stranice), zatim *Kako sveti Paval razumi ove tri besede, Pravadnost, Pravdan i Pravadno stvorenje* (pet i pol stranica), potom slijedi *Kako se imaju ove dvi beside, Duh i meso ili plt poli svetoga Pavla razumeti* (2 stranice). Nijedan od tih tekstova nema potpisa. Nakon njih slijede *Kratki argumenti ili zauhićenje vsakoga kapitula ove epistole, ča va vsakom kapituli sveti Paval piše i uči* (16 stranica). Tekst poslanica počinje s numeracijom 1: *Svetoga Pavla epistola k Rimlanom*. Nakon poslanica slijedi *Otkrivenje (Apokalipsa sv. Ivana): Očitovanje svetoga Ivana* sa 26 drvoreza koji predstavljaju motive vezane uz tekst Otkrivenja. Na posljednjem se listu 185b nalazi tekst od 13 redaka errata – *Manikamenat v drugom delu Novoga testamenta*. Dakle, Sveto pismo *Novoga zavjeta*, tiskano glagoljicom u Urachu 1562/63 obu-

<i>list:</i>	EVANĐELJE PO MATEJU	
3r	...ki iskahu *dušu ditičevu	*život
3v	...da Bog more iz ovoga kamenja *javiti sinove Abraamu	*skrisiti
4r	...Tada *spelan bě Isus od Duha...	*potaknut, izveden
4v	...*Ljudstvo ko u tminah sijaše...	*Puk
5r	...I naslidovala ga ljuctvo mnogo iz Galileje i iz *Dekapoli i od Eruzolima...	*deset gradov
5v	...Nimajte misliti, da sam prišal *rasčiniti Zakon ili proroke...	*rišiti, razvriči
7r	...Čuvajte se da ne činíte *almostvo pred ljudmi...	*zaduštvo
7v	...moli Oca tvoga, ki jest v skrivišči, i otac tvoj ki u skrivišču (va otajni) vidi, platiti hoće tebe *očito.	*na svetli.
8r	...Ako ada oko tvoje bude *čisto, tada bude vse tvoje tilo svitlo...	*priprsto
	...Nemorete Bogu služiti i *Mamonu:	*bogatstvo
8v	...Zadovoljno je svakomu drevu svoja *nevola.	*skrb
	...Zač bo vidiš *trus ki jest v'oku brata tvoga...	*bil, smet
9r	...i oni obrnuvši se suprot vam, *raskinut vas.	*razderut
9v	...zašto bje *postavljena na stanovitu istinu:	*osnovana
12r	...dokle žnjimi jest *nevistac?	*ženih
12v	...I obhajaše Isus po vsih gradeh i trgih, učeći *u sinagogah...	*u spraviščih
16v	...I ki god bude govoriti *slovo suprotiva sinu človečanskomu...	*rič
17r	...Zač kako bi Ijuna tri dni i tri noći vutrobi *Ribe: tako hoće biti sin čovičanski v srcu zemle tri dni itri noći.	*baline: kitove
17v	Tad pride i vaze sobom sedam inih duhov *Ijuteih od sebe	*gorih
18v	...ali nima u sebi korena, nego vrimenan *jest...	*to jest, do kratka vrimena ostane
19r	...Podobno jest kraljestvo nebesko zrnu od *slatčice...	*gorušice
	...koga vazamši žena sakri ga meu trimi *spudi muke dokle se vas skvasi.	*měra
	...Otvoriti hoću usta moja u prilikah, tere *izrignuti otajna ot počala svita.	*isgovoriti
20v	I kad Irud svoj rojenidan brzine, *skakaše kći Irudice po sredu...	*plesu
	...I kad množstvo sliša naslidovali su njega *kopnim putem ostavivši varoš.	*pješice
	...Pusto jest mesto, i vrime jure minulo jest, pusti množstvo, da idu u sela, i da si kupe *jestvine.	*brašna
21r	...Četrtega tada *bdinija noći, pride k nim...	*stražu
	...I kad vližoše u plav vjetar *utihnu.	*presta
23r	...I dvignuše čto biše prebilo od mrv sedam punih *Konistar.	*košnic
	...i v jutro pravite, danas bude zlo vrime, jere se *žalostno nebo črvleni.	*dreselo

Slika 7. Sinonimi u Novom testamentu (1563)

hvaća 898 stranica pa je najopsežnija knjiga ikada tiskana u hrvatsko-uraškoj tiskari od 1561. do 1565. Naklada prvoga i drugog dijela *Novoga testamenta* iznosila je 2000 primjeraka što je za ono doba bilo mnogo, s obzirom na to da je knjiga trebala biti distribuirana na područje u Hrvatskoj gdje se rabila glagoljica, u Istru, Kvarner i Dalmaciju. Ćirilčno je izdanje *Novoga testamenta* bilo tiskano 1563. prvi i drugi dio također u 2000 primjeraka (Vorndran, 1976: 291–295).

Suradnici kod prevođenja Novoga testamenta (1562/63)

Gore spomenute predgovore, kao što vidjesmo, uz Dalmatina i Konzula, potpisao je i Juraj Cvečić (iz Pazina) koji je znao hrvatski, kranjski, njemački, latinski, talijanski, nešto grčki i hebrejski. On je preveo poslanice sv. Pavla *Efežanima*, *Filipljanima*, *Kološanima*, *Solunjanima*, *Timoteju*, *Titu* i *Filomenu*. U suradnji s istarskim svećenicima Matijom Živčićem, Ivanom Fabijanićem i Franom Hlejem (Klejem) pregledao je poslanice *Rimljanima*, *Korinćanima* i *Galaćanima* što ih je bio preveo zajedno s Konzulom. Cvečić je preveo i Ivanovo *Otkrivenje*, a kod prevođenja sudjelovao je i Juraj Juričić (iz Novog Vinodola) s kojim je računao Matija Klombner u Ljubljani kao s onim koji bi mogao prevesti čitavu *Bibliju* na hrvatski jezik.

Već iz tih činjenica može se razabrati sva težina prevođenja koje nije bilo lako jezično uskladiti i zbog toga što se nije prevodilo na jednome mjestu. Prevodilo se u Urachu, Ljubljani i Istri. Osim toga, oni su se najviše oslanjali na Erazmov i Lutherov prijevod *Biblije*, dakle nisu imali *Vulgatu* za predložak. Uostalom, autori hrvatskoga predgovora u *Novom zavjetu* napomenuli su i ovo: *Mi paki takajše i jure dobro znamo, da vsakomu ovo naše tumačenje i ova naša slova ne bude ugodno. Nato vi predragi dobri Kristjani Hrvati znajte, da jesmo s tim našim tumačenjem vsim slovenskoga jezika (slavenskoga jezika, m. nap.) ljudem služiti hoteli, najprvo vam Hrvatom i Dalmatinom, potom takajše Bošnjakom, Bežjakom, Srblanom i Bulgarom (...). Toga radi jesmo va ovo naše tumačenje ove priproste, navadne, razumne, občene, vsagdanje, sadašnjega vrimenta besede, koje Hrvati, Dalmatini i drugi Slovenci (Slaveni, m. nap.) i Kranjci najveće va njih govorenju govore, hotili postaviti (...). Da nismo paki po vsuda svih besed, kakono u vaših Misalih i Brvialih stoji, va ovo naše tumačenje postavili, to jesmo volno učinili, zato da v dosta mestih u Misalih našli smo pismenim načinom (kako niki prave) pisano ili nikim tujim nerazumnim jazikom, kak*

sami znate, i nekudje krivo tmačeno. Tu nam se nameće, kao usporedba, tekst Šimuna Kožića Benje, koji je u svojoj knjizi (1531): *Knjižice od žitija rimskih arhiereov i cesarov*, pisao: »(...) Eže tvrdo est zelo učiniti človekom vsakogo ezika, našim malo manj ne vzmožno, iže dobrih knjig ne imut, imi že nauk kigodi mogli bi prijeti, i te, eže imut, tako su nakazne lažnim pisci i zalim tmači, da smo se sramovali mnogi našim ezikom. (...) Grustno bo mi biše trpiti, da se tajanstvenie službi naše veri tujim ili lažnimi slovesi obvešćujut (...)« (Jembrih, 1997: 147). U spomenutom jezičnom kredu hrvatskoga predgovora *Novoga testamenta* (1562), razabire se intencija jezične prilagodbe korisnicima te knjige i njezine percepcije. Stoga se može zaključiti da je prijevod u *Novome testamentu* (1562/63) morao biti drukčiji od jezika biblijskih tekstova u *Misalu* ili *Brevijaru*, koji su tu i apostrofirani. Drugim riječima, prevoditelji su svojim priznanjem dali čitatelju do znanja da su rabili leksik – riječi *priproste, navadne, razumne, obćene, sagdanje, sadašnjega vremena*, dakle svakidašnjega govora, razumljiv svima u tadašnjoj Hrvatskoj, Dalmaciji i kod susjednih južnih Slavena, pa i u Kranjskoj. Na temelju takva njihova pristupa prevođenju moglo bi se reći da su težili jezičnom biblijskom *koineu*. Jesu li u tome uspjeli, trebalo bi detaljno proučiti cjelokupni korpus *Novoga zavjeta* kao i ostala hrvatsko-uraška izdanja, što do danas nije u hrvatskoj filologiji učenjeno!

U spomenutom predgovoru također čitamo: *Začeli jesmo Novi testament iz najbolega latinskoga, vlašškoga* (talijanskoga, m. nap.), *nemškoga i kranjskoga tmačenja u hrvacki jezik tmačiti*. To bi se priznanje, oko predložaka, moglo povezati sa sintagmom u naslovu gdje se kaže »iz mnogih jezikov«.

Proučavatelju povijesti hrvatskoga jezika, kojemu su hrvatsko-uraška izdanja dragocjeni izvori, nameće se pitanje nisu li prevoditelji *Novoga testamenta* (1562/63) imali pri ruci tiskani *Lekcionar* Bernardina Splićanina (1495, 1543) u kojem su perikope evanđelja pisane hrvatskim jezikom čakavske osnovice? Već letimična usporedba dovodi do odgovora. Naime, usporedi li se tekst Evanđelja po Mt., 20–28. u *Novome testamentu* (1562/63) s istim tekstom u *Lekcionaru* (1495) razabire se obostrana doslovnost tekstova. Moguće je pretpostaviti da je prevoditeljima taj *Lekcionar* bio doista poznat i da su ga koristili, uz druga biblijska pomagala (v. Polovič, 1908: 56–70).

Jedno je sigurno, hrvatski prevodilački krug u Urachu u 16. stoljeću na svjetlo dana iznio je pučki prijevod jednog dijela *Biblije – Novi testament* koji se prijevod razlikuje od prijevoda namijenjena liturgijskoj uporabi, jer

takav prijevod nastoji zadržati obilježje liturgijske jezične tradicije, neku vrstu sakralnoga stila. Uraški prevoditelji *Novoga testamta* upravo to nisu htjeli, *jesmo volno učinili*; izostavili su namjerno neke riječi koje su u *misalima* i *brevijarima* pisane *nikim tujim nerazumnim jazikom*, a negdje i *krivo tlmačene*, kako su naveli u hrvatskome predgovoru. Oni su svoj prijevod prilagodili korisnicima šireg perceptivnoga areala – terena koji su naveli. Stoga je leksik biran iz svakidašnjega, govorenog, razumljivog jezika, jer običnome i neukom čovjeku, biblijsko-misalski i brevijarski jezik, podređen crkvenoslavenskom jezičnom kanonu, nije bio posve razumljiv.

Nakon rečenoga nameće mi se razmišljanje Josipa Matešića koji je svojedobno pisao o sličnoj tematici pod naslovom: *O literarno-lingvističkoj koncepciji hrvatskoga protestantizma*. Autor naime primjećuje: »Tijekom cjelokupne prevodilačke djelatnosti hrvatski se protestanti nastoje osloboditi, što je moguće više udaljiti se od jezične norme strogih literarno-liturgijskih shema želeći publici prezentirati razumljiv jezik, odnosno takav njegov oblik koji biva jamstvom jezičnoj jasnoći. Ovakav postupak ustvari je nastavak bogate tradicije koju je hrvatska srednjovjekovna književnost prakticirala zauzimajući se za primjenu živoga narodnog govora. Poznato je da je *lingua vernacula* vrlo rano postala sredstvom diplomacije, prometnoga i pravnoga poslovanja i drugih javnih institucija. I kada sintagmi *hrvatska srednjovjekovna književnost* atribuiramo *pučka* činimo to u prvom redu zbog njezina jezika, a manje radi obrađene tematike. Ovaj uz pojam *narodnost* nastao izričito praktični aspekt hrvatskih glagoljaša, imali su na umu reformatori za sve vrijeme djelovanja, bez obzira radilo se o prevođenju spisa slabije uglednih ili od pothvata od *životne važnosti* – prijevodu *Novoga i Staroga zavjeta*. Jezična analiza pokazuje da osnovu prevedenih tekstova sačinjava čakavski supstrat, uz prisutnost štokavštine s jedne i starocrkvenoslavenskoga elementa s druge strane, ali, bez sumnje, već od samog početka tu ima i crta kajkavskoga govora. (Ja bih rekao slovenskoga jezika, m. nap.). Stvaranjem interdijalektnoga jezika, neke vrsti *koine*, valjalo je osigurati što je moguće bolju komunikativnost i pridonijeti ukinuću jezične rascjepkanosti i izolacije uzrokovane dijalekatskim narječjima. (...) Sav rad hrvatskih protestanata bio je usmjeren da *jednostavnoga hrvatskoga čovjeka* uvjeri u istinitost nauke koju su propovijedali. Osnovno sredstvo za ostvarenje željenog cilja, pored pisma – glagoljice, ćirilice i latinice – koje su upotrebljavali, bijaše jezik u vidu *pučkog govora*« (Matešić, 1992: 12).

Drugi o jeziku Novoga testamenta (1562/63) – viel falsch

Kao da se i tu potvrdila rečenica latinskoga pisca Terencija (Terentianus Maurus): *Pro captu lectoris habent sua fata libelli* (Knjige svoju sudbinu imaju u glavi čitatelja, tj. kako ih on shvati). Kad je naime *Novi zavjet* u ruke dobio istarski svećenik Ivan Lamela i još neki, komentirali su prijevod da u njemu ima nekih nerazumljivih riječi, tj. one nisu sasvim hrvatske. Osim toga ima pogrješaka i u pravopisu, ortografiji (Kostrenčić, 1874: 95; Elze, 1897: 189). O tome je čuo i Primož Trubar koji je tada boravio u Ljubljani kao evangelički superintendat, pa je obavijestio Ivana Ungnada u Urachu pismom od 19. srpnja 1562. pišući da »na prevajanje gospodov Štefana in Cvečića se ni moč zanesti, kajti v katekizmh pa tudi v evangelijih je precej napak (*viel falsch*) prevedeno in tiskano, to menijo vsi hrvatski duhovniki, zato naj bi prevajali tukaj (v Ljubljani, m. nap.) in bi jih njih več pregledovalo in popravljalo« (Rajhman, 1986: 122). Da stvar bude još kompliciranija, Trubar se namjerio na bolesnoga fratra Ivana (rodom iz Bihaća) koji je bio na liječenju u Ljubljani te ga pitao što on misli o *Novome testamentu*. Nakon što je knjigu pregledao, Trubar je odgovorio: »Povedal vam bom resnico. V tem prevodu ni bila upoštevana dikcija in konstrukcija. V pravopisu je mnogo napak. Kar pa se tiče smisla, je malo ali sploh nič napačnega; katekizem pa je najslabše preveden« (Rajhman, 1986: 136). O toj fratrovoj izjavi Trubar je pismom obavijestio Antuna Dalmatu i Stipana Konzula u Urachu. Sigurno da je takva vijest rezultirala nezadovoljstvom kako kod Ungnada tako i kod Konzula i Dalmatina. Nezadovoljstvo je moglo biti to veće i zbog toga što su prijašnja Trubarova izvješća o hrvatskom prevođenju bila pozitivna, kao što se to razabire iz gore navedenih dijelova njegovih pisma. Ungnad, koji je mnogo žrtvovao od svoga imetka za tiskanje hrvatskih knjiga, nije mogao vjerovati jednoj paušalnoj izjavi bez ikakvih materijalnih dokaza, kao što je izjavio onaj fratar, koji je uskoro umro. No treba razumjeti da rimokatolik fratar i nije drukčije ni mogao suditi o prijevodu, pogotovo ako to nije bio prijevod koji bi se temeljio na *Vulgati – prijevodu prihvaćenom od Rimokatoličke crkve na Tridentinskome saboru*. Prema tome, trebalo je naći nešto što će uraško-hrvatski prijevod vrijednosno umanjiti i učiniti beskorisnim. U vezi s fratrovim neslaganjem oko jezika u *Novom zavjetu* možda bi u obzir trebalo uzeti činjenicu da u doba kad nema zajedničkoga normiranoga književnog jezika pisac u tekst obilato uvrštava obilježja svoga zavičajnoga idioma, zbog čega su mu drugi mogli zamjeriti, jer takav idiom nije njima blizak.

Ungnad je ipak želio imati materijalne dokaze o ispravnosti prijevoda *Novoga zavjeta*. Zato je krajem 1562. poslao Stipana Konzula u domovinu da se uvjeri kod onih koji će također pregledati *Novi zavjet* i pismeno potvrditi njegovu ispravnost. Konzul je takva svjedočanstva dobio od hrvatskih čitatelja i donio ih sobom u Urach. Tako je, uz ostale, svojim potpisom potvrdio i Nikola Frankopan Tržački da su »rečene knjige našimi pravimi hrvackimi slovi i hrvackim jezikom štampane i da je vsaki Hrvat more lahko štati i razumiti (...)« Sva su svjedočanstva o prijevodu bila pisana afirmativno i potvrđena potpisima i pečatom (Jembrih, 1990: 243–251; 1997: 158–166). I Stipan Konzul, prije nego se vratio u Urach, pisao je 10. siječnja 1563. Ungnadu da ne bude zabrinut zbog lošeg pisanja (*falsch schreiben*). Svećenici žele knjigu imati, ali četiri evanđelja prodat će se čim stignu ispravci, ali ispravke će učiniti sami svećenici kako to čine sa svojim misalima i brevijarima (Kostrenčić, 1874: 154, 167; Jembrih, 1990: 231–232; 1997: 142). Trubar i Ungnad bojali su se da *viel falsch* ne bi protumačili kao da je i teološki loše prevedeno jer tada bi tek bili na krivome putu. U smirivanje Ungnada uključio se i Matija Klombner iz Ljubljane koji je argumentirano pisao da u *Katekizmu* ne može biti ništa lošeg s teološkoga vidika kao ni u *Novome zavjetu*: *Das Neue Testament kann in der Substanz nicht falsch sein, darum muss es gerecht und gut sein*. Da nije fratar umro, on bi imao razloga odbaciti i Trubarovu *Postilu* kao i njegove pjesme te ih proglasiti heretičkim knjigama, pisao je Klombner Ungnadu (Hegeman, 1908: 33).

Ako bismo pokušali, barem donekle, shvatiti u čemu je zapravo bila fratrova kritika, onda nam se nameće mogućnost u razmišljanju da je on na prijevod *Novoga testameta* gledao literarno, tj. želio je (možda) reći da taj prijevod ne odražava svu onu dojmivost izvornika *Vulgate* sa svim njegovim sastavnim komponentama na razini zvučnosti, ritma, leksika, sintakse, terminologije, semantike i morfologije. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje je li kritičar *Novoga testameta* (1562/63) pod pravopisom mislio samo na glagoljska grafijska rješenja ili je mislio i na jezik u smislu njegove gipkosti, elegancije, ljepote, tečnosti, jasnoće teksta, što su obilježja izgrađena književnoga jezika, koji hrvatski prevoditelji u Urachu ipak još nisu mogli tako izgraditi.

Istini za volju, treba ipak reći da je sinonimski niz na marginama prijevoda glagoljskoga *Novoga testameta* (1562/63), mogao u čitatelja stvarati teškoću jer je dotičnu drukčiju riječ koja je po rodu, broju i padežu trebala biti interpolirana u tekst iziskivala napor. A osim toga, treba uzeti u obzir da su, kako je bio Trubar spomenuo, kod korektura pomagali Popović i Mala-

ševac iz Bosne i da su zasigurno što god dodali u leksik kako se govori kod njih.

O vrijednosti prijevoda *Novoga testamenta* svoj sud iznio je svojedobno i franjevac Franjo Glavinić (1585 – 1652), koji je 1626, kad je želio utemeljiti tiskaru na Trsatu (Schreiner, 1972: 217–236) i razmišljajući o jeziku kojim bi tiskao hrvatske knjige kao uzor bio naveo prevoditelje *Biblije* u Urachu, koji su napravili takav prijevod da bi svakome bio drag da nije bio prožet herezom. Nije mi danas jasno kako može tekst *Novoga testamenta* biti heretički. Evanđelje je samo evanđelje i u njemu ne može biti krivo-vjerja.

No bez obzira na bilo kakve spekulacije spomenuta je kritika, na račun prijevoda *Novoga testamenta*, između Trubara i Konzula, prouzročila animozitet i zagorčivala im preostali tijek života.

Uz spomenuto treba se još jednom prisjetiti početka tiskanja maloga probnog glagoljskoga *Katekizma* i Skalićeva predgovora (1561), pri čemu valja imati na umu podjelu uloga u tiskari (Ungnadovom biblijskom zavodu u Urachu). Ungnad je bio vlasnik svekolikog inventara i imao ulogu službenog zavodskoga pospješitelja, mecene i blagajnika; Trubara je dopala čast principala, ravnatelja za tiskarsko poslovanje i podjelu poslova; Konzul je ostao hrvatskoga jezika tumač i korektor ili, kako se i sam potpisivao, *Stephanus Consul, der crobatische Sprach dolmetscher und corector zu Urach*. Za sadržaj tiskanih stvari nije bio odgovoran Ungnad već Trubar za slovenske knjige, a Konzul za hrvatske. Takvu je hijerarhiju zanemario Skalić u svojem predgovoru (posveti Maksimilijanu II.) i od tada se Trubar mogao osjećati zapostavljenim. Osim toga, i Konzul se sve više u prijevodu osamostaljiavao, tj. želio je što manje biti ovisan o slovenskim Trubarovim predloščima. Razabire se to iz njegova pisma Ungnadu od 4. studenoga 1561. u kojem, uz ostalo, piše: »(...) ko sem včeraj prišel v tiskarno, sem slišal besedo, ki ni bila prav prevedena. Dejal sem, naj prevede (Antun Dalmatin, m. nap.), kakor sem jaz po Lutru prav prevedel. Tedaj se je gospod Anton jezno zadril na me, rekoč, da noče biti vezan na moj prevod in da njega in gospoda Štefana preziram« (Rajhman, 1986: 99).

Ne ulazeći dalje u prosudbe oko prijepora o prijevodu *Novoga testamenta* (1562/63), držim da je dovoljno reći sljedeće: S obzirom na podrijetlo hrvatskih prevoditelja i korektora, koji su većinom bili s čakavskoga govornog područja i koji su bili ukorijenjeni u hrvatsku glagoljašku tradiciju, kod prijevoda su je mogli iskoristiti. Osim toga, ni Bernardinov *Lekcionar* nije im bio nepoznat. Tiskana djela proizašla iz hrvatsko-uraškoga prevoditelj-

skog kruga, koja su danas pohranjena u europskim knjižnicama i u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (Bučar, 1938), dragocjeni su izvor za proučavanje povijesti hrvatskoga jezika, leksika, glagoljice i ćirilice i prevođenja *Biblije* na hrvatski jezik. U tome i jest njihova najveća filološka vrijednost.

I na kraju, čudno je što se pod vrlo ambicioznim naslovom *Hrvatski jezik u Europi*, u knjizi Vladimira Horvata: *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja* (2004: 72) najmanje govori o hrvatskome jeziku, a ništa o hrvatskome jeziku tiskanih knjiga u Urachu. Zar se taj grad, i u 16. stoljeću, nije nalazio u Europi i zar hrvatski jezik kojim su tiskane knjige u vrijeme djelovanja Stipana Konzula i njegovih suradnika, nije imao ravnopravni status jezika s ostalim europskim jezicima? Uostalom, nisu samo hrvatski benediktinci – glagoljaši u Pragu (u samostanu Emausu na Slovanec), »u razvijenu češku kulturnu sredinu prenosili svoju tradiciju i crkvenoslavenskoga liturgijskoga jezika i glagoljaškog pisma«, kad su upravo na takvoj tradiciji temeljili svoj prevodilačko-izdavački pothvat u 16. stoljeću hrvatski djelatnici u Urachu (Crnković, 1985: 97–105). Objektivnost bi morala biti na prvome mjestu u svakoj znanstvenoj knjizi i u 21. stoljeću!

IZVORI I LITERATURA

A.

Edna malahna kniga, u koji jesu vele potrebni i prudni nauki i artikuli prave krstjanske vere, s kratkim istomačenjem za mlade i priproste ljudi i jedna predika kako se ima ovo slovo, vera i sv. pismo razumeti. Krozi Stipana konzula Istrijanina, s pomoću dobrih Hrvatov, sad najprvo istomačena. (1561, fragment malog probnog glagoljskoga katekizma, posjeduje ing. Ivo Dubravčić u Delftu, Nizozemska).

Edna malahna kniga, u koji jesu vele potribni i prudni nauki i artikuli prave krstjanske vere, s kratkim istomačenjem, za mlade i priproste ljudi. I edna predika od kriposti i ploda prave karstjanske vere, krozi Stipana Istrijanina, s pomoću dobrih Hrvatov, sada najprvo istomačena (1561, veliki glagoljski katekizam; ÖNB/Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Sign. *38. D. 49). Po tome je primjerku načinjen pretisak koji je priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih, izd. »Juraj Dobrila«, Pazin, 1994.

Tabla za dicu. Edne malahne knižice iz kih se ta mlada predraga ditca, tere priprosti ljudi z glagolskimi slovni čtati i poglaviti artikuli ili člani ove prave stare karstjanske vere, koja svakoga čovika izveliča lahko mogu naučiti. Abecedarium und der gantze Catechismus/one auslegung/ in der Crobatischen Sprach. U Tubingi, godišće po Isukrstovom rojstvu 1561. (Pretisak – Cymelia Croatica, Izdanja međunarodnog slavističkog

centra SR Hrvatske, Biblioteka pretisaka, svez. 3, pogovor napisao Stjepan Damjanović, Zagreb, 1986).

Pervi del Novoga Testamenta (...), v općeni sadašni i razumni hrvacki jazik, po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijanu, s pomoću drugih bratov, sada prvo verno stlmačen (...), V Tubingi (1562).

Drugi del Novoga Testamenta (...), V Tubingi (1563). (NSK, Zagreb, sign. R II A -8°-12a).

Katehismus. Jedna malahna kniga v koji jesu vele potribni i koristni nauci i artikuli prave krstjanske vere (...). Tere jedna lipa predika od kriposti i ploda prave krstjanske vere, sada najprvo iz mnogih jazik v hrvacki istumačena. V Tubingi (1564). Pretisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih, izd. »Juraj Dobrila«, Pazin, 1991.

Kapitul prvi apustolskih stvari; Kapitul 9. Evanjela po Ivane (probni prijevod Novog zavjeta, glagoljski rukopis Stipana Konzula; u Državnom arhivu u Beču/Österreichische Staatsarchiv, Wien, Sign. Österreichische. Akten Krain, Fasc. 3, conv. c).

B.

Ahn, Friedrich (1980): *Die zetigenössische Buchdrucker als Förderer von Trubers Werk (1550–1595)*, Carniola, Zeitschrift für Heimatkunde, Jahrgang I, Laibach.

Benz, Ernst (1939): *Hans von Ungnad und die Reformation unter der Südslawen*, Zeitschrift für Kirchengeschichte, dritte Folge, IX, Bd. LVII, Stuttgart.

Bratulić, Josip (1977): *Stipan Konzul Istrijan*, Buzetski zbornik, br. 2, Buzet.

Bratulić, Josip (1983): *Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, br. 18, Zagreb.

Bratulić, Josip (1992): *Glagoljaštvo i protestantizam*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, br. 27, Zagreb.

Bučar, Franjo (1910): *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, Zagreb.

Bučar, Franjo (1938): *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Starine JAZU, knj. 39, Zagreb.

Crnković, Nikola (1985): *Glagoljaštvo i protestantizam*, Susreti na dragom kamenu, zbornik, Pula.

Dimitz, A. (1875): *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, Laibach.

Drei Schriften, drei Sprachen. Kroatischen Schriftdenkmaler und Drucke durch Jahrhunderte. Izložba u: Würtembergische Landesbibliothek (22. IV. – 12. VI. 2004) i Museum für Literatur am Oberrhein (17. VI. – 15. VII. 2004), Nacionalna i sveučilišna knjižnica i Erasmus naklada, Zagreb, 2004.

Elze, Theodor (1897): *Primus Trubers Briefe*, Stuttgart.

Fučak, Jerko (1975): *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, Zagreb.

- Hegeman, O. (1908): *Zu Primus Trubers 400-jährigen Geburtstag*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, XXIX, Wien.
- Horvat, Vladimir (2004): *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, drugo dopunjeno izdanje, Zagreb.
- Jembrih, Alojz (1990): *Hrvatski filološki aspekti*, Mala teorijska biblioteka, knj. 39. Izdavački centar »Revija«, Osijek/Čakovec.
- Jembrih, Alojz (1991): *Veze Stipana Konzula i Primoža Trubara u Urachu*, Buzetski zbornik, knj. 16, Buzet.
- Jembrih, Alojz (1994): *Pronađen Konzulov probni mali glagoljski katekizam iz 1561. godine*, Annales, Anali Koprskoga primorja in bližnjih pokrajin, št. 5, Koper.
- Jembrih, Alojz (1995): *Divergenzen in der Sprachauffassung Primus Trubers und Stephan Konsuls in Ungnads Bibelanstalt*, Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen (...), Verlag Otto Sagner, München. U istom zborniku: *Der wiederaufgefundene Probedruck des kleinen glagolitischen Katechismus von Stephan Konsul aus dem Jahr 1561*.
- Jembrih, Alojz (1997): *Hrvatski filološki zapisi*, Mala knjižnica Matice hrvatske, novi niz, kolo VI, knj. 36, Zagreb.
- Jembrih, Alojz (1999): *Vergerijeva zauzetost oko slovenskoga i hrvatskoga prijevoda Biblije*, Acta Histriae VIII, Koper.
- Jembrih, Alojz (2003): *Glagoljski Novi Testament (1562.) Antuna Dalmatina i Stipana Konzula*, Buzetski zbornik, knj. 29, Buzet.
- Kostrenčić, Ivan (1874): *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559 – 1565*, Wien.
- Koruza, Jože (1991): *Slovstvene študije*, Ljubljana.
- Povijest Hrvata. Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, ŠK, Zagreb, 2005.
- Matešić, Josip (1992): *O literarno-lingvističkoj koncepciji hrvatskoga protestantizma*, Buzetski zbornik, br. 17, Buzet.
- Polovič, Ivan (1908): *Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem »Prvem delu Novoga Testamenta« iz l. 1562*, Trubarjev zbornik, Ljubljana.
- Rajhman, Jože (1986): *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana.
- Rupel, Mirko (1950): *H korespondenci Trubar-Bullinger*, Slavistična revija, III, Ljubljana.
- Rupel, Mirko (1957): *Das grosse und der kleine glagolitische Probezettel von 1560*, Welt der Slaven, II, 2, Wiesbaden.
- Rupel, Mirko (1961/62): *Trubar in Hrvati*, Slavistična revija, Ljubljana.
- Rupel, Mirko (1966): *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana.

- Sakrausky, Oskar (1989): *Primus Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Wolfsberg.
- Schnurrer, C. F. (1799): *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*, Tübingen.
- Schreiner, Klaus (1972): *Die uracher Druckerei Hans Ungnads – ein Opfer der Gegenreformation?*, Gutenberg Jahrbuch, Mainz.
- Stojković, Marijan (1914): *Rimska papinska protivureformacija u južnoslavenskim zemljama*, Nastavni vjesnik, XXII, svez. 3, Zagreb.
- Vorndran, Rolf (1976): *Kurzer Überblick über die Drucke der südslawischen Bibelanstalt in Urach*, Gutenberg – Jahrbuch, Mainz.
- Widman, Hans (1971): *Tübingen als Verlagsstadt*, Contubernium. Beiträge zur Geschichte der Eberhard-Karls-Universität Tübingen, Bd. 1, Tübingen.
- Zimmermann, Hans Bernhard (1937): *Hans Ungnad, Freiherr von Sonneck, als Förderer reformatorischer Bestrebungen bei den Südslaven*, Südostdeutsche Forschungen, Bd. 2, München.

OD USPJEHA DO IZJAVE »VIEL FALSCH«
O URAŠKOM GLAGOLJSKOM *NOVOM ZAVJETU* (1562/63)

Sažetak

U prilogu se razmatraju okolnosti koje su pogodovale (prethodile) pripremanju, prijevodu i tiskanju *Novoga zavjeta* glagoljicom u uraško-hrvatskoj tiskari u Urachu (1562/63). Riječ je o reformacijskom (protestantskom) hrvatskom prevodilačkom krugu na čelu sa Stipanom Konzulom Istraninom od 1560. do 1565. Također je, na temelju Trubarove korespondencije, pokazano koliko je i on bio zauzet za tiskanje hrvatskih knjiga i kako se brinuo za uspješnu realizaciju čitava izdavačkoga pothvata. Nakon što je tiskan *Novi zavjet* (I. dio 1562, II. dio 1563), jedan član franjevačkoga reda (rodnom iz Bihaća), boraveći u Ljubljani, bio je upitan za kvalitetu prijevoda te novozavjetne knjige. Želeći je po svoj prilici diskvalificirati, izjavio je da je u njoj *viel falsch* prevedeno – prijevod je *vrlo loš*. Bila je to porazna izjava koja je rezultirala prijeporom između Primoža Trubara i Stipana Konzula i njegovih suradnika u Urachu.

Autor ovoga teksta traga za mogućim uzrocima takva prijepora kao i negativnoga spomenutog suda o prijevodu *Novoga zavjeta*.

DAS GLAGOLITISCHE *NEUE TESTAMENT* VON URACH (1562/63).
VON EINER POSITIVEN BEWERTUNG BIS ZUM URTEIL
»VIEL FALSCH«

Zusammenfassung

Im Beitrag werden die Umstände untersucht, die die Vorbereitungen, die Übersetzung und den Druck des glagolitischen *Neuen Testaments* in der kroatischen Druckerei in Urach (1562/63) begünstigt haben, bzw. die der Veröffentlichung des Buches vorausgegangen sind. Gemeint ist ein Kreis reformatorischer (protestantischer) Übersetzer, der unter der Leitung von Stipan Konzul Istranin (Stipan Konzul aus Istrien) von 1560 bis 1565 wirkte. Außerdem zeigt der Verfasser anhand der Korrespondenz des slowenischen Reformators Primož Trubar, wie sehr auch dieser sich für den Druck kroatischer Bücher einsetzte und um die erfolgreiche Realisierung des gesamten Publikationsprojekts bemüht war. Nach der Herausgabe des *Neuen Testaments* (1562: 1. Teil, 1563: 2. Teil) wurde ein aus Bihać gebürtiger Ordensbruder der Franziskaner während eines Aufenthalts in Ljubljana zur Qualität der Übersetzung befragt. Da dem Mönch offenbar daran gelegen war, das Buch zu disqualifizieren, äußerte er, dass darin »viel falsch« übersetzt worden sei. Dieses niederschmetternde Urteil zog einen Streit zwischen Primož Trubar und Stipan Konzul und seinen Urachern Mitarbeitern nach sich.

Der Verfasser dieses Beitrags sucht nach möglichen Ursachen für einen solchen Streit sowie die erwähnte negative Bewertung der Übersetzung des *Neuen Testaments*.